Şaraphane

Umut Almaç, Ioannis Papachristou

Erdek ilçesi, Paşalimanı Mahallesi, Köyiçi mevki	İnşa dönemi / yılı: **1873**
	Mevcut durumu: **Metruk**
GPS: **40°29'14.3"K 27°36'34.0"D**	Mülkiyet durumu: **Özel mülkiyet**
Tescil tarihi ve numarası: **Bursa KTVKBK 11.12.2014 - 3912**	

Tarihçe

Paşalimanı (Aloni) Adası, bağlarında yetişen yüksek kaliteli üzümleriyle tanınıyordu. Adada yetişen iki üzüm türü *vasilakiko* (beyaz üzüm) ve *mavroudi* (siyah üzüm) idi. Adadaki tüm köylerin kendi şarap dükkanı (Yunanca κρασομάγαζα = 'krasomagaza') bulunuyordu. Üzüm toplama mevsiminde Ekinlik, Avşa, Marmara ve Erdek'ten Paşalimanı'na gelen katırcılar, toplanan üzümlerin şarap dükkanlarına taşınmasında çalışırdı. Her bir şarap dükkanının kendi üzüm presi vardı; bu preslere adalılar 'ληνός' *(linos)* veya *patitiri* derdi. Şarap, 4000 okkalık *voutsia* (βουτσιά) denen ahşap fıçılarda saklanırdı. Paşalimanı Adası'nın yıllık üzüm rekoltesi yaklaşık 12.000 katır yüküydü. Aloni ve Paşalimanı (Vourgaro) köylerinin en tanınmış şarap dükkanları Karakos, Vaggelinos, Siskos, Manolis Saliagkopoulos, Hatzimourouzis, Tsakonas ve Hatzinikolakis idi (Arşiv 824 B19, 834 B28).

Aloni'de üretilen şarap, Marmara Adası, İstanbul, Erdek (Artaki), Bandırma (Panormos), Tekirdağ (Redestos), Romanya, Fransa ve başka yerlerdeki Yunan, Yahudi ve Fransız tüccarlara satılırdı. Fransız şarap firmaları, Paşalimanı Adası'ndaki üzüm ve şarap

Fig. 1: Üretim binası, batı ve güney cepheleri

üretimiyle çok yakından ilgileniyordu. Bazı Fransız firmalar, metal fıçılarda Fransa'ya nakletmek üzere üzüm ve şarap satın alıyordu. Fransız firmalardan biri, incelediğimiz idari binanın girişi üzerindeki kitabeye göre 1873 yılında Paşalimanı (Vourgaro) köyünde şaraphane kuran Compagnie Vinicole de Constantinople idi: "Compagnie Vinicole de Constantinople fondée en 1873". Firma hakkında elimizde çok az bilgi bulunmaktadır. Iliadis'e göre bu Fransız firmasının sahipleri Pascal ve Giacomo idi. Iliadis'in verdiği ve Napolyon Savaşlarından sonra adaya yerleşen ve ölümünde adada defnedilen Edouard Sinet(?) adlı bir başka Fransızın, firmanın ilk sahibi olduğu şeklindeki bilgi doğrulanamamıştır (Iliadis 2012, 223-224 and 2015, 246-247). Firmanın ticari merkezi İstanbul'da, şaraphanesi ise Paşalimanı (Vourgaro) köyünde idi. Kaynaklarda açıkça belirtilmemesine karşın Hatzinikolakis şarap dükkanının bu firma ile birlikte çalıştığı düşünülmektedir. Bu şaraphaneden dolayı tesisin bulunduğu yer, adalılarca 'Fabrika' olarak anılıyordu.
Firmanın kapanışı hususunda ise bilgimiz bulunmamaktadır. Yine de firmanın faaliyetlerini 1915-1919 arasında askıya almış olması çok muhtemeldir ve Paşalimanlı Rumların adadan ayrıldığı Ekim 1922'den sonra firmanın işletmeyi tamamen kapatmış olması gereklidir.

Üretim binası mülkiyeti günümüzde Veli Muslu mirasçılarına aittir. Yerelde aktarılanlardan anlaşıldığı kadarıyla idari bina, 1920'li yıllardan sonra işlev değiştirerek konut olarak kullanılmıştır. Hangi tarihte terk edildiği bilinmemektedir. Lojman birimleri ise avlusunda seracılık faaliyetlerinin yürütüldüğü ekin alanı olarak kullanım görmektedir.

Genel Bilgiler

Paşalimanı Adası'nda bulunan şaraphane, yerleşimin güneyinde, iskelenin yaklaşık 150 m güneybatısındadır. Tesis, farklı birimlerden oluşan bir yapı grubudur. Yapılar, sahilin 50 m doğusunda, düz bir arazide inşa edilmiştir. Ana üretim binası 107 ada 32 parselde, üretim ve idari süreçlerle bağlantılı olduğu sanılan yapı 107 ada 29 parselde, konaklama ve ticari işlevlerle ilişkilendirilebilecek diğer birimler ise 128 ada 8 parselde yer almaktadır (Fig. 1, 6, 9).

Mimari

Paşalimanı köyünde bulunan şaraphane, üzümün işlendiği, fermente edildiği, dinlendirildiği, nihai ürünün şişelendiği, depolandığı, üretim ve denetimi ilgilendiren muhasebe ve idari işlerin yürütüldüğü tarihi bir endüstri tesisidir. Hasattan gelen üzümün işlenmesinden şişelenmesine dek uzanan imalat süreci üretim binasında gerçekleştirilmiş olmalıdır (Fig. 1). Adalılar tarafından son dönemde muhasebe ve idari işlerin yürütüldüğü ifade edilen yapı, üretim binasının birkaç metre kuzeyindedir (Fig. 6). Konaklama birimleri ise, üretim sürecinde görev yapanların ikamet ettiği yapı grubudur ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan toprak bir yol ile diğer birimlerden ayrılmaktadır (Fig. 9). Yapım malzemesi, tekniği ve detaylarında görülen benzerlik, yapıların olasılıkla aynı usta grubu tarafından inşa edildiğini göstermektedir. Özellikle idari bina olarak tanımlanan yapıda, olasılıkla ilk yapım sonrası gerçekleşen değişim ve dönüşüm, şaraphane binalarının yapım tarihleri ve işlevleri ile ilgili kesin bir değerlendirme yapılmasını güçleştirmektedir.

Şaraphanenin tüm yapılarında, beden duvarları moloz taş örgüdür. Örgüde, irili ufaklı taşlar herhangi bir düzen gözetilmeksizin kullanılmıştır. Genel olarak simetrik düzendeki cephelerde, yapıların köşeleri, pencere-kapı açıklıklarının söve, lento ve denizlikleri duvar yüzeyinden taşırılmış tuğla örgüdür (dolu tuğlalar 6x12x25 cm). Açıklıklar, cephede düz atkılı, mekan içinde basık kemerlidir. Cephedeki düz atkılı açıklıklarda, tuğlalar kemer örgüsünde olduğu gibi yatık kullanılmıştır.

Üretim Yapısı

Şaraphanenin üretim binası, dikdörtgen plan şemasına sahip (dış ölçüler 14,20x40,80 m) kargir bir yapıdır (Fig. 1). Üçgen alınlıklı yüksek yapının Marsilya kiremitli ahşap beşik çatısı yok olmuştur. Fermantasyon ve dinlendirme aşamalarında kullanılan tank ve/veya fıçıları barındıran bina, yaklaşık 500 m² taban alanına sahip geniş bir zemin katına sahiptir; ayrıca duvar yüzeylerindeki izler, ahşap bir asma katın varlığını işaret etmektedir.

Özgün halinde sıvalı olduğu anlaşılan, yaklaşık 70 cm kalınlığındaki beden duvarları, moloz taş örgüdür (Fig. 2-3). Yapının köşeleri, pencere-kapı açıklıklarının söve ve lentoları, duvar yüzeyinden 5 cm dışarı taşırılmış tuğla örgüdür. Üçgen alınlıklı batı cephesi, yapının giriş cephesidir (Fig. 1). Cephenin merkezinde yaklaşık 3,50 m genişliğinde ve

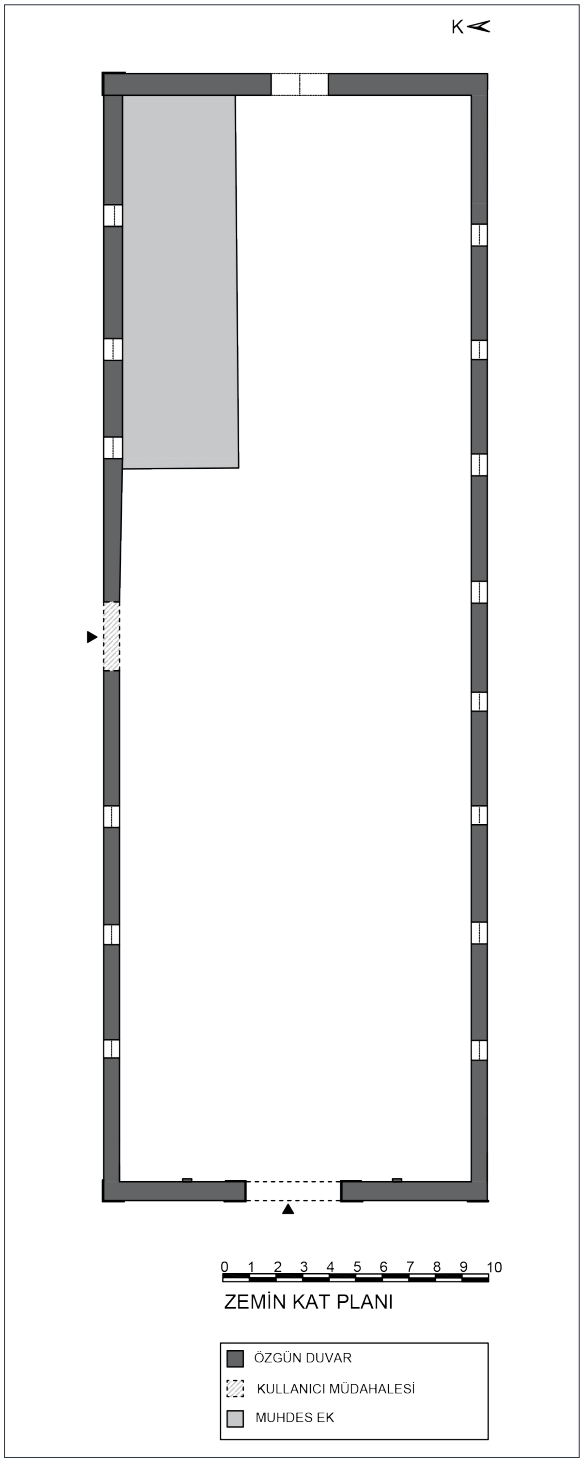

Fig. 2: Üretim binasının güney cephesi

Fig. 3: Üretim binası iç mekanında doğuya bakış

Fig. 4: Üretim binasının doğu ve güney cepheleri

Fig. 5: Üretim binası batı duvarı

3,70 m yüksekliğindeki düz atkılı kapı açıklığı ve üzerinde yarım daire formda, benzer genişlikte pencere açıklığı bulunmaktadır (Fig. 5). Duvar köşelerindeki tuğla pilasterler ve giriş kapısının söveleri üç tam tuğla (yaklaşık 75-80 cm), pencere kemeri ise iki tam tuğla genişliğindedir (50 cm). Giriş kapısının düz atkılı tuğla lentosu, üç adet I profille alt yüzeyinden desteklenmiştir. Lentonun mevcut durumda sadece biri yerinde bulunan demir profilleri, enine doğrultuda lamalarla birbirine bağlanmıştır. Giriş kapısı üzerindeki pencere açıklığında doğrama bulunmamaktadır. Ancak cephe yüzeyine yakın bir noktada, doğramanın oturtulması için, kemer iç yüzeyinde tuğla bir diş bulunmaktadır. Kargir duvardan pencere açıklığına doğru açısal olarak konulan kısa demir lamaların ise doğramayı duvara mesnetlediği anlaşılmaktadır.

Doğu cephesi, giriş açıklığı dışında batı cephesi ile benzer özelliktedir (Fig. 4). Zemin kat seviyesinde, doğu cephesinin merkezinde bulunan 2,10 m genişliğindeki tuğla düzatkılı açıklığın son derece basık olduğu ve bu nedenle olasılıkla üretim sürecinde malzeme alımı için uygun olduğu anlaşılmaktadır. Batı cephesinde olduğu gibi doğu cephesi alınlığında yarım daire formda pencere açıklığı bulunmaktadır. Açıklık içinde, doğramayı kargir duvara bağlayan demir lamalar da görülebilmektedir.

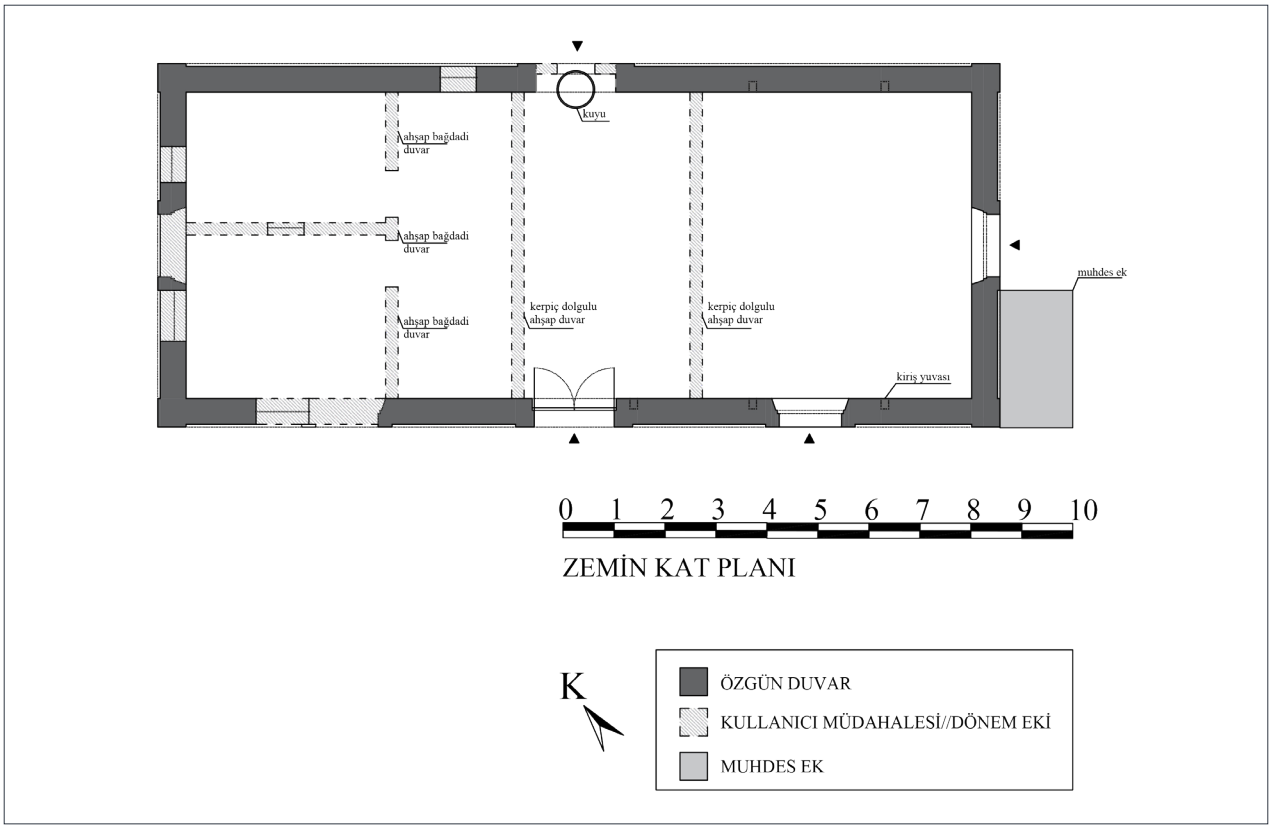
Simetrik düzendeki güney cephesinde, zemin kotundan yaklaşık 2,5 metre yükseklikte pencere dizisi ve bu dizinin yaklaşık 40 cm üzerinde, olasılıkla asma kat döşeme kotuna denk gelen bir seviyede, yüzeyden dışarı taşırılmış tuğla silme bulunmaktadır (Fig. 2-3). Pencere dizisi sekiz adet pencereden oluşmaktadır. Söve, lento ve denizliği tuğla ile inşa edilen 35x75 cm ölçüsündeki dikdörtgen pencereler, iç mekanda basık kemerlidir (Fig. 3). Pencerelerin denizliği cephede düz, iç mekan tarafında ise eğiktir. Kuzey cephesi, güney cephe ile benzer düzendedir; farklılık gösteren tek öge kuzey cephesinin merkezinde bulunan kapı açıklığıdır. Kapı açıklığı nedeniyle, bu cephede altı adet pencere bulunmakladır.

İdari Yapı

Şaraphanenin idari binası, iki katlı kargir bir yapıdır (Fig. 6-7). Dikdörtgen plan şemasındaki yapının uzun kenarları kuzey-güney

Fig. 6: İdari binanın batı cephesi

eksenindedir (dış ölçüler 6,90x16,20 m). Mevcut durumda zemin kat planı, merkezde doğu ve batı cephelerine açılan dikdörtgen bir hol ve bu holün her iki yanındaki mekanlardan oluşmaktadır (Fig. 8). Giriş holünde doğu cepheye yakın bir noktada su kuyusu bulunmaktadır. Şaraphanenin diğer yapılarında olduğu gibi, duvar köşelerinde ve özgün pencere-kapı açıklıklarının söve ve lentolarında duvar yüzeyinden yaklaşık 5 cm dışarı taşırılmış tuğla örgü tercih edilmiştir (dolu tuğlalar 6x12x25 cm). İlk yapımda sıvalı olduğu anlaşılan yaklaşık 50 cm kalınlığındaki cephe duvarları, moloz taş örgüdür. Yapının sadece batı cephesinde birinci kat döşeme kotuna denk gelen bir seviyede, dolu tuğla kat silmesi bulunmaktadır (Fig.6). Binanın Marsilya kiremitli ahşap beşik çatısı büyük ölçüde yok olmuştur (Fig. 8).

Toprak yola bakan batı cephesi, yapının giriş cephesidir (Fig. 6). İlk yapımda simetrik bir düzene sahip olduğu anlaşılan bu cephenin, merkezinde 1,5 m genişliğinde düz atkılı tuğla örgü kapı açıklığı ve bu açıklığın her iki yanında; güneydeki kapıya dönüştürülmüş, kuzeydeki ise kapatılmış 1,2 m genişliğinde pencere açıklıkları bulunmaktadır. Giriş kapısının üzerinde 55x75

Fig. 7: İdari binanın kuzey cephesi

Fig. 8: İdari binanın iç mekanından kuzeye bakış

cm boyutundaki beyaz mermer levhada şaraphanenin ismi ve olasılıkla yapım tarihi yazılıdır. Batı cephesinin kuzey bölümünde sonradan açılan üç adet pencere bulunmaktadır (Fig. 6). Bu pencere açıklıklarından ilki zemin kat seviyesinde özgün pencere söve ve lentosuna kısmen zarar verilerek, diğeri olasılıkla merdiven sahanlığına bakacak biçimde tuğla kat silmesi kesilerek, sonuncusu ise birinci kat seviyesinde silmenin hemen üzerinde açılmıştır. Duvarlarda sonradan açılan bu pencerelerin denizlik, söve ve kemerleri boşluklu tuğlalar kullanılarak imal edilmiştir.

Doğu cephesi oldukça sadedir. Birinci kat döşeme kotu seviyesinde kat silmesi bulunmamaktadır. Cephenin merkezinde, son dönem müdahaleleri ile açıklığı küçültülen dolu tuğla söve ve lentoya sahip özgün kapı açıklığı bulunmaktadır.

Kısa doğrultudaki kuzey cephesinde, zemin ve üst kat seviyesinde simetrik düzende ikişer adet pencere ve üçgen alınlıkta dairesel formda küçük bir pencere bulunmaktadır (Fig. 7). Alınlıktaki pencere dışında, mevcut tüm pencereler sonradan açılmış; denizlik, söve ve kemerleri boşluklu tuğlalar kullanılarak imal edilmiştir. Zemin kat seviyesinde, cephenin merkezinde sonradan kapatılan özgün bir pencere açıklığı da yer almaktadır. Güney cephesi zemin kat kotunda, üretim tesisine bakan bir adet kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu kapının, dolu tuğla söve ve lentoya sahip özgün pencere açıklığına müdahale edilerek dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Cephenin üçgen alınlığı yıkılmıştır.

Lojman Binası

Paşalimanı Şaraphanesi'nin üretim ve idari binalarının batısında bitişik nizam kargir bir yapı bulunmaktadır (Fig. 9-10). Köyün yerlileri bu yapının bir dönem lojman olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Ancak alandaki mevcut veriler, yapının özgün işlevine ilişkin kesin bilgiler sunmamaktadır.

Yapı, bahçe duvarları ile çevrili üçgen bir parselin doğu kenarındadır. Dikdörtgen plan şemasına sahip binanın doğu-batı aksındaki kısa kenarı yaklaşık 5,5 m uzunluğundadır. Yapının kuzey köşesindeki formu, özgün tasarımın parselin biçimine göre şekillendirildiğini göstermektedir (Fig. 10). İlk yapımda zemin ve bir normal kattan olduğu düşünülen yapının birinci kat duvarları ve çatısı yok olmuştur. Yapının doğu cephesinde ve parselin batı ucunda avluya açılan iki kapı bulunmaktadır.

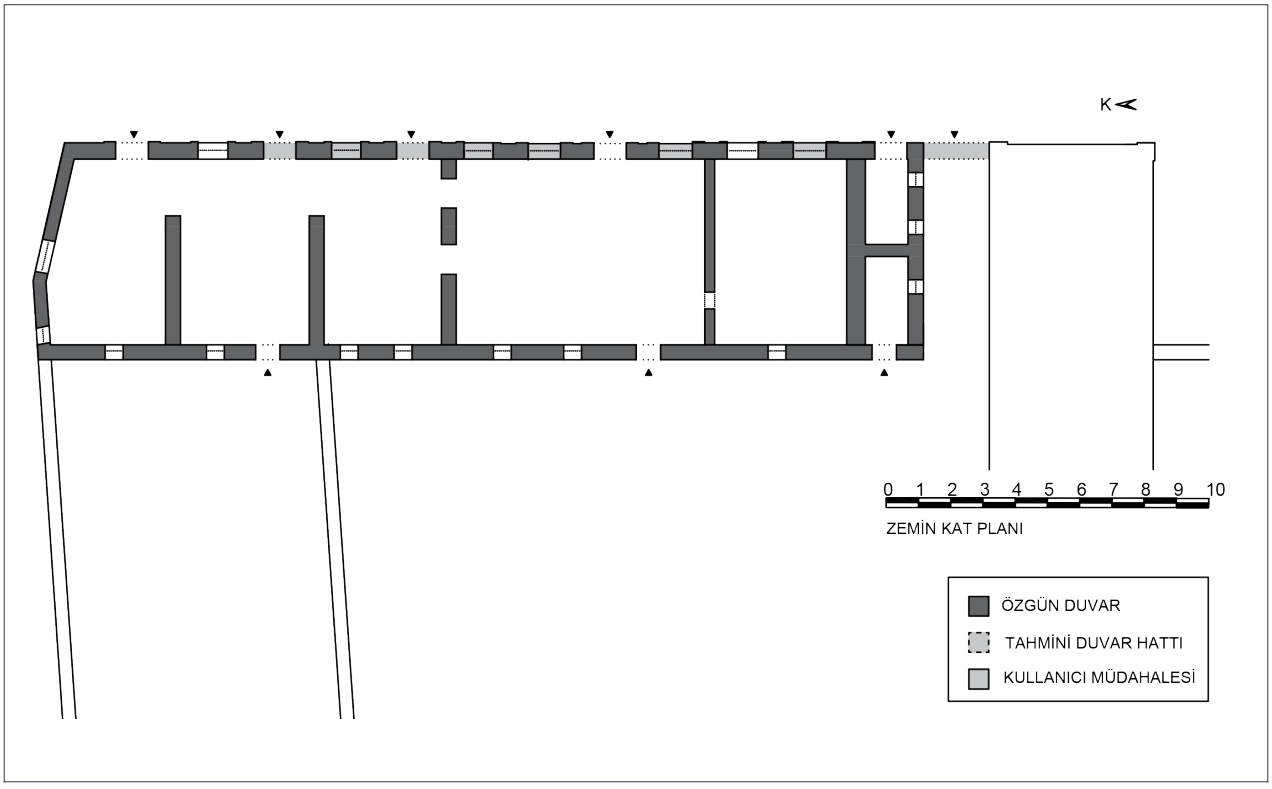

Fig. 9: Lojman binası doğu cephesi

Fig. 10: Lojman binası kuzey köşesi

Oldukça ritmik bir mimari düzene sahip doğu cephesinde, kuzey köşeden başlayarak bir kapı ve bir pencere açıklığından oluşan serinin üç defa tekrar edildiği, sonrasında üç adet kapı ve bir pencere açıklığının geldiği ve dizinin üç kapı açıklığı ile sona erdiği görülmektedir (Fig. 9). Cephenin en güneyinde bulunan ve avluya açılan 2 m genişliğe sahip kapı açıklığı dışında, cephedeki kapıların tümü 1 m genişliğindedir. Pencereler ise yaklaşık 90 cm genişliğindedir.

Denize bakan batı cephesinde yedi adet pencere, üç adet kapı açıklığı bulunmaktadır (Fig. 11). Açıklıkların karakteri doğu cephesindekilerle aynıdır. Cephenin merkezinde, yok olan balkonun demir ferforje korkulukları bulunmaktadır (Fig. 12). Korkuluk,

Fig. 11: Lojman binası batı cephesi

Fig. 12: Lojman binası batı cephesinde balkon korkuluğu

kargir duvara dökme demir payandalarla mesnetlenmiştir.

Kuzey-kuzeybatı cephesi, yapının moloz taş beden duvarı ve sonrasında ona bitişen bahçe duvarından oluşmaktadır (Fig. 10). Yapının yaklaşık 4 metrelik duvar bölümü doğrudan kuzey yönüne bakmaktadır, sonrasında duvar hafifçe kırılarak güneybatı doğrultusunda yaklaşık 2 m daha devam etmekte ve nihayetinde tuğla saçaklı avlu duvarına bağlanmaktadır. Kuzeye bakan cephe parçasında, uzun kenarı düşey yönde bulunan küçük bir oval pencere açıklığı bulunmaktadır. Demir parmaklı pencerenin etrafında yarım tuğla genişliğinde bir çerçeve dönmektedir.

Güncel Durum

Üretim Yapısı

Yapı, özgün işlevini yitirmiş ve terk edilmiştir. Yapının çatı örtüsü yok olmuş ve özgün işleve ilişkin donanımları bütünüyle kaybedilmiştir. Mevcut durumda, yapının sadece beden duvarları ayaktadır. İç mekânda, kuzeydoğu köşesindeki son dönem niteliksiz eki dışında, özgün bir yapısal eleman bulunmamaktadır. Boyuna doğrultudaki duvarlarda, kemerli pencere açıklıklarının üzerindeki kiriş yuvaları asma katın döşemesini taşıyan kirişlere ait olmalıdır (Fig. 4-5). Birer metre aralıklarla dizilen ahşap döşeme kirişlerinin kargir duvara bağlandığı seviyede tuğla kullanımı dikkat çekicidir. Bir ucu kargir duvara mesnetlenen döşeme kirişlerinin diğer ucu ise, doğu-batı ekseninde sıralanan ahşap dikmelerin taşıdığı ana kirişe oturuyor olmalıdır. Batı duvarı iç yüzeyinde giriş açıklığının her iki yanındaki tuğla pilasterler, doğu-batı eksenindeki bu ahşap dikme dizilerinin hizasını göstermektedir (Fig. 4). Dolayısıyla, ana mekandaki asma kat, kuzey ve güney duvarlarına paralel uzanan yaklaşık üç metre genişliğindeki iki galeriden oluşmaktadır.

Arazide, yeraltı su seviyesinin doğal toprak kotundan sadece 60 cm aşağıda bulunması, geleneksel birçok şaraphanede karşılaşılan tonozlu bir mahzenin bu tesiste yapımını engellemiş olmalıdır. Bu nedenle, dinlendirme ve depolama süreci üretim binasında gerçekleştirilmiş olmalıdır.

Yapının köşelerinde tuğla örgü ile moloz taş örgü arasındaki yapısal bağlantı, ilk yapımda ihmal edilmiştir, bu nedenle özellikle yapı köşelerinde duvarlar birbirinden ayrılmıştır. Döşemenin, yer yer çimento esaslı kaplamaya sahip olduğu ve mevcut durumda mekânı yoğun bir bitki oluşumunun sardığı belirlenmiştir.

İdari Yapı

Yapının özgün halinde oldukça simetrik bir plan ve cephe düzenine sahip olduğu, ancak özgün işlevin bilinmeyen bir tarihte değişikliğe uğramasıyla cephe ve plan düzeninde müdahalelerin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, ilk yapımda kullanılan yapım teknik ve malzemelerinden kolaylıkla ayırt edilebilir biçimde, cephedeki özgün açıklıkların müdahale gördüğü ve yeni açıklıkların oluşturulduğu, olasılıkla tek mekândan oluşan hacmin bölme duvarları ile yeniden kurgulandığı belirlenmiştir.

Doğu ve batı cephelerinde silme kotu üzerinde özgün herhangi bir pencere açıklığının bulunmaması, kuzey ve güney alınlıklarında ise sadece birer adet küçük dairesel pencerenin varlığı, yapının üretim ve/veya depolama aşamalarında da kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Güneydeki mekânda, kargir duvarlarda gözlemlenen kiriş yuvaları ve yerde bulunan halen erişilebilir durumdaki birinci kat özgün döşeme kirişleri üzerinde yapılan incelemeler, ahşap kat döşemesinin merkezinde geniş dikdörtgen bir boşluğun bulunduğunu işaret etmektedir. Ayrıca, ahşap kirişlerin üzerinde tespit edilen demir kuşak ve kancalar, olasılıkla üretim ve depolama ile ilişkili olarak yüklerin taşındığını/hareket ettirildiğini göstermektedir. Bu durum, yapının özgün işlevi ile ilgili soruları arttırmaktadır.

Giriş hölünü kuzey ve güneyden sınırlayan kerpiç bölme duvarları ve holün kuzeyindeki kısmın konuta dönüştürülmesinde kullanılan bağdadi duvarlar dönem ekleri olarak değerlendirilmelidir (Fig. 8).

Yapı uzun süre bakımsız kalmıştır. Ahşap döşeme ve çatının yok olması nedeniyle, yapı doğrudan dış koşullara maruz kalmaktadır. Hızlanan bozulma süreci, hasarların büyümesine ve özgün mimari detayların kaybına neden olmaktadır. Yapının moloz taş beden duvarlarında kritik yapısal hasarlar bulunmaktadır.

Lojman Binası

Yapının batı cephesindeki demir ferforje balkon korkuluğu, birinci kat duvarlarının da kargir olabileceğini göstermektedir. Döşeme kotunda dökme demir payandalar üzerine oturan dolu kutu profil ve benzer biçimde korkuluğun üst kotundaki kutu profiller, balkonu kargir duvara bağlamaktadır.

Özgün pencere açıklıklarının kapatılması için kullanılan üç delikli yassı tuğlaların, yapının özgün malzemeleri olması muhtemeldir. Bu tuğla tipi, 19. yy kargir yapılarında volta döşeme putrelleri arasındaki basık kemerlerin örülmesinde kullanılmıştır. Dolayısıyla, birinci kat döşemesinin volta döşeme tipinde olması muhtemeldir. Ancak, yerinde herhangi bir döşeme profili tespit edilememiştir.

Çatı örtüsünün yok olması, yapının mevcut duvar bölümlerinin dış koşullara doğrudan maruz kalmasına neden olmaktadır. Kargir duvarlardaki yapısal çatlaklar, eksik bölümler ve kesit kayıpları göze çarpan hasarlardır. Geçmişteki kullanıcı müdahaleleri de yapının özgünlüğünü zedelemektedir.

Risk Değerlendirmesi ve Öneriler

Özgün donanımını kaybetmiş ve bugün sadece beden duvarları ayakta bulunan üretim yapısı ve tesisin diğer yapıları, tarihsel, teknolojik ve mimari değerleri nedeniyle endüstriyel miras olarak değerlendirilmeli ve bu kapsamda yeniden işlevlendirilerek korunmalıdır. Yapıların vandalizmden etkilenmemesi için çevrelerinde güvenlik önlemlerinin alınması gerekmektedir. Mevcut bakımsızlık ve korunmasızlık bu ihtiyacı pekiştirmektedir. Adadaki bağların konumları, üzüm çeşitlerinin tespiti, tesisin üretim kapasitesi gibi adanın şarap kültürü hakkında bilgiler sunabilecek konularda araştırma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.